

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN DİLİNDƏ TOPONİMLƏR

Açar sözlər: *Onomastika, coğrafi adlar, toponimlər, komonimlər.*

Key words: *Onomastics, geographical names, toponyms, komonyms.*

Ключевые слова: *ономастика, географические названия, топонимы, комонимы*

Onomastikanın ikinci mühüm sahəsi toponimikadır. Onomastikanın yer adlarını öyrənən sahəsinə toponimika deyilir. Öz obyektlərinin çoxtərəfliyi və zənginliyi ilə əlaqədar olaraq toponimika müxtəlif yer adlarını öyrənir. Onlardan dördü: oykonimlər, oronimlər, hidronimlər, drionimlər xüsusilə mühümdür (1, s. 181).

Toponimlər Şəhriyarın dilində antroponimlərdən sonra ən çox işlənən onomastik vahiddir. Qədim zamanlardan başlayaraq Azərbaycan ərazisində azərbaycanlılarla birgə müxtəlif azsaylı xalqlar yaşamış və indi də yaşamaqdadır. Bu xalqlar da öz dillərində müxtəlif toponimik adlar yaratmış və bununla da Azərbaycan dilinin toponomik sistemi zəngin və mürəkkəb bir şəkil almışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilinin toponomik sisteminin əsasında milli mənşəli onomastik adlar dayanır. Təbii ki, Azərbaycan dilində mövcud olan toponimik vahidlər eyni zamanda yaranmamışdır. Bu baxımdan dilimizdəki toponimləri üç müxtəlif qrupa ayırmaq olar: 1) ən qədim toponimlər; 2) qədim toponimlər; 3) yeni toponimlər.

Şəhriyarın dilində ən qədim və qədim toponimlərə aid nümunələr işlənmişdir. Şairin dilində işlənən bu toponimlər İran, Cənubi Azərbaycan, Şimali Azərbaycan və Qafqaz regionuna aid coğrafi adlardan ibarətdir. Şəhriyarın dilində ən qədim toponimlərə bir neçə nümunə işlənmişdir: Qafqaz, Şirvan. Məsələn: İgidlər yurdu Qafqazım // sənə məndən salam olsun // Sənin eşqindən İranda, hənuz səbri talan vardır (4, 97); Sabirinşəhrinə doğru qatırı çəkmədə sərvan, O xəyalımdakı Şirvan! (4, 64).

Şairin şeirlərində qədim toponimlərə də aid bir neçə coğrafi ad işlənmişdir: Təbriz, Şəki, Gəncə, Bakı, Tehran, Muğan və s. Məsələn: Sənə bir-dəsti Muğandır // quzu yan-yanə yatıb // Mənim ağlar gözümü orda Araz eyləmişən (4, 73); Xəccəsultan əmmə gəlib Təbrizə // Amma nə Təbriz ki, gələmmir bizə (4, 43); Rüstəm, Bakıdan söylə mənə, can sənə qurban // Təbriz sənə layiq nədi // Tehran sənə qurban (4, 49); Sanki Bakımı, Gəncəni verdin mənə, qardaş // Tapdım elimi, arxamı, qurban sənə, qardaş (4, 66).

Toponimlər müxtəlif yollarla əmələ gəlir. Yaranma yollarına görə toponimləri aşağıdakı qruplara bölmək olar: a) antroponimlər; b) etnotoponimlər; c) zootoponimlər; d) hidrotoponimlər; e) fitotoponimlər; f) ictimai-siyasi xarakterli toponimlər; g) memuar-xatirə toponimlər; ə) təsviri toponimlər.

Tayfa, qəbilə adları əsasında yaranan toponimlər onomastik sistemdə etnotoponim, hidroterminlər əsasında yaranan toponimlər isə hidrotoponimlər adlanır. Şəhriyarın dilində etnotoponim və hidrotoponimlərin hər birinə aid bir nümunə işlənmişdir, digər qruplara aid heç bir nümunə ilə rastlaşmırıq. Etnotoponimlər : Qığçaq, Sulu yer. Məsələn: Əmioğluyan gedən gecə Qıpçağa // Ay ki çıxdı, atlar gəldi oynaya // Dırmaşırdıq, dağdan aşırıdığımız dağa // Məşməmixan göy atını oynatdı // Tüfənigini aşırıdığımız şaqıldatdı (4, 45); Heydərbaba, Suluyerin düzündə // Bulaq qaynar çay çəməninin gözündə (4, 39).

Toponimlər coğrafi adlar olaraq böyük və kiçik olmaqla müxtəlif ərazini əhatə edən obyektlərin adlarını əhatə edir, bura yol, dərə, respublika, düz, dövlət, təpə, rayon, meydan və s. adları daxildir. “Rus onomoloqu V.A.Nikonov toponomik tədqiqatın vəziyyətindən danışarkən yazır ki, coğrafi obyektlərin təbii şəraitə uyğun adlandırılmasının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır, lakin bu istiqamətdə toponimlər çox az öyrənilir” (2, s. 334).

Toponimlər əhatə etdiyi ərazinin böyüklüyü və kiçikliyinə görə aşağıdakı növlərə bölünür: 1) oykonimlər; 2) urbanonimlər; 3) oronimlər; 4) drionimlər; 5) xoronimlər. Oykonimlər dedikdə yaşayış məntəqələrinin adları nəzərdə tutulur. Yaşayış məntəqələrinə kənd və şəhər tipli yaşayış məntəqələri daxildir. Buna görə də oykonimlər özləri də iki əsas qrupda yerləşir: komonimlər və astionimlər.

Komonimlər adı altında kənd tipli yaşayış məntəqələrinin adları nəzərdə tutulur, lakin yalnız kəndlərin deyil, şəhər tipli qəsəbələrin də adları burda toplanır. Oykonimlərin böyük bir qismi astionimlərdən ibarətdir, komonimlər oykonimlərin çox az bir qismini əhatə edir. Şəhriyarın dilində həm komonimlərə, həm də oykonimlərə aid nümunələr işlənmişdir. Şairin dilində işlənmiş komonimlər aşağıdakılardır: Şəngülava, Vərzəğan, Qıpçaq, Xoşginab, Behcətabad, Qarasu və s.

Məsələn: Şəngülava yurdu, aşıq alması // Gah da gedib orda qonaq qalması // Daş atması, alma-heyva salması // Qalib şirin yuxu kimi yadımda // Əsər qoyub ruhumda hər zadımda (4, 38); Əmioğluyan gedən gecə Qıpçağa // Ay ki çıxdı, atlar gəldi oynaya // Dırmaşırdıq, dağdan aşırıdığımız dağa // Məşməmixan göy atını oynatdı // Tüfənigini aşırıdığımız şaqıldatdı (4, 45); Vərzəğandan armudsatan gələndə // Uşaqların səsi düşərdi kəndə // Biz də bu yandan eşidib biləndə // Şıllaq atıb bir qışqırıq salardıq // Buğda verib armudların alardıq (4, 43). “Vərzəğan” öz meyvəsinin bolluğu ilə seçilən bir kəndin adıdır. Bu kəndən qonşu kəndlərə də meyvə satmaq üçün gələrdilər. Şəhriyar bu kənddə uşaqların sevincini, buğda verib armud almalarını təsvir etmişdir.

Şəhriyarın dilində komonimlərlə müqayisədə astionimlər daha çox işlənmişdir: Bakı, Şəki, Şirvan, Meşgin, Qaradağ, Təbriz, Gəncə, Tehran, Sərab, Əhər, Kərbəla, Ərdəbil, Qüds, Kərəc və s. Məsələn: Çox da ki, Sərabın suyu var, yağ, balı vardır // Başı ərşə də çatdırsa, Sərab Ərdəbil olmaz (4, 100); O taydadı Şəki, Şirvan, Qarabağ // Bu

taydadı Meşgin, Əhər, Qaradağ // Bir-birini Arazdan almış soraq // Araz bizi ayırmadan dağlayıb // Son özüdə gecə-gündüz ağlayıb (4, 75).

Azərbaycan dilində Qaraçəmən və farsca Ğarəçən səslənən bu oykonim Şəhriyarın anadan olduğu Xoşginab kəndinin yerləşdiyi rayonun adıdır, həmin oykonim Azərbaycan-türk mənşəli “qara” sifətindən və “çəmən” isimindən yaranmışdır. Ağamusa Axundov bu oykonimi Azərbaycan-türk mənşəli hesab edir. V.Aslanovun fikrincə isə bu türkizm X əsrdən qabaq fars dilində işlək olmuşdur (3, s. 84).

Yuxarıdakı nümunələrdən gördüyümüz kimi şairin şeirlərində mənsubluq baxımdan Cənubi Azərbaycana, Şimali Azərbaycana, İrana, Ərəbistana aid astionimlər işlənmişdir. Toponimlərin növlərindən biri də xoronimlərdir. Xoronimlər dedikdə ölkə, rayon, respublika, vilayət adları nəzərdə tutulur. Şəhriyarın dilində oronimlərə aid keyli nümunə işlənmişdir: Türkiyə, Azərbaycan, Amerika, Fransa, Norveç, İsveç, İran, Çin, Qaraçəmən və s. Məsələn: Elə turşadıb İranın ayrınanı ki // Gözəllər gözü yaşdı İran əlindən; Dən düşümüz İsveç, Norveçdən gələ, gəlməsə biz acımızdan ölək // Qapış-qapış bir çörəyi min bölək (4, 104); Türkiyəyə getdin unutdun məni // İstanbulun ovçusu səpdi dəni (4, 108); Qənimiz qəhrəmanı, Rüstəmi-Dastan, Rüstəm // Nə qədər varsa bu dünyada Azərbaycan eli (4, 110).

Toponimik sistemin bir hissəsini də oronimlər təşkil edir. Oronimlərin tərkibində otlaq, dağ, sahə, təpə, meşə, düz, örüş və s. yer adları cəmləşmişdir. Bu gün də dilimizə məxsus olan oronimlər bir sistem şəklində araşdırılmamışdır. Şəhriyarın şeirlərində müxtəlif oronim nümunələrinə rast gəlirik: Heydərbaba, Səhənd, Qarakol, Damqaya, Ağa düzü, Şah dağ, Dəməvənd, Qaf dağı, Tur dağı, Savalan, Mişov dağı, Eynalı, Ərk, Qarakol və s. Məsələn: Heydərbaba, qeyrət qanın qaynarkən // Qaraquşlar sənnən qopub qalxarkən; Gəl qayıdaq, çıxmaq Ağadüzünə // Keçək yənə məhəbbətin sözünə (4, 55); Baş ucaldıqca Dəməvənd dağından bac alarsan // Şir əlindən tac alarsan (4, 63) və s. Şəhriyarın dilində urbanonim və dronimlərə aid heç bir nümunə işlənməmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006, 280 səh.
2. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası, “Maarif” Bakı. 1988, 596 səh.
3. Quluyev E. Şəhriyarın fars divanında türk sözləri, Bakı, 2017, 158 səh.
4. Şəhriyar M. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya Press”, 2004, 480 səh.

Names are vocabulary of the languages of Mahammadhusein Shahriyar

Summary

Names are considered one of these Onomastics single. The names studies place names and divided different groups. The names covers different territorial areas. The names were widely used in the language of Shahriyar. In this article we will be talking extensively about names.

Имена в произведениях Мамедгусейна Шахрияра

Резюме

Имя – это ономастически единицы. В статье рассматриваются группируются названия местностей. Представлен широкий круг названий. В произведениях М.Шахрияра имена используются довольно широко. В статье даются соответствующие выводы.